

Το βιβλίο αυτό προσφέρει στοιχεία και ερεθίσματα —ή τουλάχιστον κάνει νύξεις—, που εξοικειώνουν τον αναγνώστη με την πολυδιάστατη και συναρπαστική σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη: με τις βασικές φιλοσοφικές του ιδέες· με την αντίληψή του για τη Δημοκρατία, την πολιτική δράση και την κοινωνική μεταβολή· με τις θέσεις του για την κρίση των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών και την απόσυρση των ανθρώπων στην ιδιωτική τους σφαίρα· με την ανάλυσή του για την Αριστερά, τον μαρξισμό, τον κομμουνισμό και τις μετακομμουνιστικές κοινωνίες· με την τοποθέτησή του για τους σκοπούς και την πολιτική διάσταση της ψυχανάλυσης· με την άποψή του για την ευρωπαϊκή παράδοση — την ελληνοδυτική, όπως την ονομάζει.

Ο αναγνώστης θα βρει επίσης κριτικές επισημάνσεις που αφορούν τη νεότερη και σύγχρονη Ελλάδα: την «αντιφατική και ψυχοπαθολογική σχέση μας με τον δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό» ή τη «θεμελιώδη αντινομία της ταυτόχρονης αναφοράς στην Αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο, δύο παραδόσεις τελείως ασυμβίβαστες μεταξύ τους».

Το βιβλίο χωρίζεται σε τρία μέρη: Στο πρώτο μέρος, περιλαμβάνονται δύο συνεντεύξεις του Καστοριάδη. Στο δεύτερο, ακολουθεί μια ενότητα με κείμενα, παρεμβάσεις, ομιλίες του. Στο τρίτο μέρος, γράφουν για τον Κορνήλιο Καστοριάδη άνθρωποι που από χρόνια συνδέονταν μαζί του με σχέσεις αμοιβαίας εκτίμησης και φιλίας.

από το προλογικό σημείωμα της Τέτας Παπαδοπούλου

του Κορνήλιου Καστοριάδη

του

Κορνήλιου

Καστοριάδη

«ΕΙΜΑΣΤΕ ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΑΣ»

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΤΕΤΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

πέμπτη έκδοση

γράφουν:

Π. ΒΙΝΤΑΛ-ΝΑΚΕ

Α. ΜΙΧΝΙΚ

Ε. ΜΟΡΕΝ

ΝΤ. ΚΟΝ-ΜΠΕΝΤΙΤ

Α. ΟΡΡ

Ο. ΠΑΣ

Α. ΠΡΟΓΚΙΔΗΣ

Γ. ΣΤΕΦΑΝΑΤΟΣ

J. WHITEBOOK

ΠΟΛΙΣ

Τα κείμενα αυτής της έκδοσης έχουν δημοσιευθεί στην
Ελευθεροτυπία, την οποία ευχαριστούμε για
την αδεία αναδημοσίευσης τους.

του Κορνηλίου Καστοριάδη

φωτογραφία εξωφύλλου: Ulf Andersen / Gamma

το σκίτσο του Κορνηλίου Καστοριάδη
στο απί είναι του Vniaz

μακέτα εξωφύλλου: Μαρία Τσουμαχίδου

διόρθωση: Βενετία Καίσαρη

σελιδοποίηση: Ιίασιλική Μπεκυρά

πρώτη έκδοση: Δεκέμβριος 2000 (2.0110 αντίτυπα)

δεύτερη έκδοση: Ιανουάριος 2001 (1.000 αντίτυπα)

τρίτη έκδοση: Μάρτιος 2001 (1.000 αντίτυπα)

πέμπτη έκδοση: Νοέμβριος 2001 (1.000 αντίτυπα)

© 2000 Τέτα Παπαδοπούλου και εκδόσεις ΠΟΛΙΣ
Ομήρου :i2. 106 72 Αθήνα, τηλ.:36 43 382. φαξ: 36 36 501
e-mail: polish@ath.forth.gr

ISBN: 960-8132 24 X

του Κορνηλίου Καστοριάδη

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

ΤΈΤΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

γράφουν:

ΠΙΕΡ ΒΙΝΤΑΛ-ΝΑΚΕ

ΑΝΤΑΜ ΜΙΧΝΙΚ

ΕΝΤΓΚΛΡ ΜΟΡΕΝ

ΝΤΑΝΙΕΛ ΚΟΝ ΜΠΕΝΤΙΤ

ΑΚΙ ΟΡΡ

ΟΚΤΑΒΙΟ ΠΛΣ

ΛΑΚΗΣ ΠΡΟΓΚΙΔΗΣ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΣΤΕΦΑΝΑΤΟΣ

JOEL WHITEBOOK

ΠΟΛΙΣ

Προλογικό σημείωμα

Η έκδοση αυτή είναι, αποτέλεσμα δημοσιογραφικής εργασίας, που διαμορφώθηκε σιγά-σιγά στην πορεία ορισμένων ετών. Εργασίας επενδεδυμένης με ιδιαίτερο και συνεχές ενδιαφέρον για το έργο και τις ιδέες του Κορηλίου Καστοριάδη, αλλά επίσης με εκτίμηση για το διανοητικό θάρρος και την ασυμβίβαστη στάση του στη δημόσια ζωή.

Πρώτα-πρώτα, ήταν τα ερωτήματα, οι αμφιβολίες, οι δισταγμοί. Να γίνει αυτή η έκδοση; Να πάρει τη μορφή βιβλίου αυτό το υλικό; Ναι; Όχι; Ναι, τελικά. Και ιδού το προλογικό σημείωμα, που υπο/ρεώνει σε πρώτο ενικό πρόσωπο.

Θέλω λοιπόν να πιστεύω ότι αυτό το βιβλίο προσφέρει στοιχεία και ερεθίσματα –ή τουλάχιστον κάνει νύξεις-, που εξοικειώνουν τον αναγνώστη με την πολυδιά-

στάση και συναρπαστική σκέψη του Κορνηλίου Καστοριάδη: με τις βασικές φιλοσοφικές του ιδέες· με την αντίληψη του για τη Δημοκρατία, την πολιτική δράση και την κοινωνική μεταβολή· με τις θέσεις του για την κρίση των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών και την απόσυρση των ανθρώπων στην ιδιωτική τους σφαίρα· με την ανάλυση του για την Αριστερά, τον μαρξισμό, τον κομμουνισμό και τις μετακομμουνιστικές κοινωνίες· με την τοποθέτηση του για τους σκοπούς και την πολιτική διάσταση της ψυχανάλυσης· με την άποψη του για την ευρωπαϊκή παράδοση -την ελληνοδυτική, όπως την ονομάζει-, τη μόνη παράδοση, στην οποία υπάρχει η δυνατότητα της κριτικής και της αμφισβήτησης.

Σημειώνω, επίσης, ότι ο αναγνώστης θα βρει κριτικές επισημάνσεις του Κορνηλίου Καστοριάδη, που αφορούν τη νεότερη και σύγχρονη Ελλάδα: την ((αντιφατική και ψυχοπαθολογική σχέση μας με τον δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό)), την ((αδυναμία του ελληνικού λαού να δημιουργήσει μια στοιχειώδη πολιτική κοινωνία, στην οποία να θεσμισθούν και να κατοχυρωθούν στην πράξη τα δημοκρατικά δικαιώματα τόσο των ατόμων όσο και των συλλογικοτήτων)), αλλά και τη ((θεμελιώδη αντινομία της ταυτόχρονης αναφοράς στην Αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο, δύο παραδόσεις τελείως ασυμβίβαστες μεταξύ τους».

Προσθέτω, τέλος, ότι στο βιβλίο περιέχονται αρκετά σημεία της προσωπικής πορείας και εξέλιξης -πνευματικής και πολιτικής- του Κορνηλίου Καστοριάδη

(έτσι όπως ο ίδιος την προσδιόριζε, αλλά και όπως οι άλλοι την αναγνώριζαν).

Ενδεχομένως το βιβλίο να αποτελέσει -και μακάρι να μπορούσε- γέφυρα, για να περάσει ο αναγνώστης στο έργο αυτού του δημιουργικού και ριζοσπαστικού πνεύματος.

Αλλά εκτός και πέραν του έργου είναι ο άνθρωπος. Θα περιοριστώ σε μία και μόνη φράση. Όποιοι είχαν γνωρίσει και συνδεθεί φιλικά με τον Κορνήλιο Καστοριάδη, ξέρουν πολύ καλά ότι αυτό είναι δώρο ζωής. Στον βαθμό που με αφορά, έτσι πιστεύω και αισθάνομαι.

Το βιβλίο χωρίζεται σε τρία μέρη: Λόγος άμεσος, Λόγος ίδιος, Λόγος των άλλων. Στο πρώτο μέρος, περιλαμβάνονται δύο συνεντεύξεις του. Στο δεύτερο, ακολουθεί μια ενότητα με κείμενα, παρεμβάσεις, ομιλίες του - στη Γαλλία, την Πράγα και την Ελλάδα (Τριπόταμος Τήνου). Στο τρίτο μέρος, γράφουν για τον Κορνήλιο Καστοριάδη, έναν χρόνο μετά τον θάνατο του, άνθρωποι που από χρόνια συνδέονταν μαζί του με σχέσεις αμοιβαίας εκτίμησης και φιλίας.

Το περιεχόμενο του βιβλίου έχει συγκροτηθεί από δημοσιεύματα, των οποίων έχω την ευθύνη, στην *Ελευθεροτυπία*, την εφημερίδα που εργάζομαι, στο χρονικό διάστημα 1994-1999. Ειδικότερα, το τρίτο μέρος -Λόγος των άλλων- δημοσιεύτηκε στο ειδικό αφιέρωμα της *Βιβλιοθήκης*, στην πρώτη επέτειο του θανάτου του Κορνηλίου Καστοριάδη, με τίτλο «Ελληνας, Ευρωπαίος

και Παγκόσμιος», τον Δεκέμβριο του 1998. (Το κείμενο του Aki Ogi έχει μεταφράσει ο Στάθης Γουργουρής και τη συζήτηση των Καστοριάδη-Οκτάβιο Πας η Τέσσα Χατζηγιάννη. Τα άλλα κείμενα έχουν μεταφραστεί από εμένα.) Η δεύτερη συνέντευξη με τίτλο ((Ο άνθρωπος και οι ιδέες του» μου παραχωρήθηκε στο πλαίσιο της αφιερωμένης στον ίδιο εκπομπής *Παρασκήνιο* (ΕΤΙ), που προβλήθηκε τον Δεκέμβριο του 1984.

ΤΕΤΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
21 Νοεμβρίου 2000

Λόγος άμεσος

«Είμαστε υπεύθυνοι για την ιστορία μας»

Έχετε αφιερώσει μέρος τον έργου σας στην ανάλυση των πρώην ανατολικών καθεστώτων. Εξ ίσου όμως σας έχει απασχολήσει η κατάσταση του δυτικού κόσμου. Θα ήθελα να σας ζητήσω να σκιαγραφήσετε τον σημερινό δυτικό άνθρωπο. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά τον; Ποιος είναι ο homo occidentalis των ημερών μας;

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ. Σε μια πρώτη προσέγγιση, ο σημερινός δυτικός άνθρωπος -συμπεριλαμβανομένου και του νεοέλληνα- είναι ένα άτομο περιορισμένο στην καθαρά ιδιωτική του σφαίρα, ενδιαφέρεται μόνον για το βιοτικό του επίπεδο. Προσπαθεί με τα διάφορα καταναλωτικά «αγαθά» να συγκαλύψει την έλλειψη κάθε νοήματος αναφορικά με τη ζωή και τη θνητότητα του. Χειραγωγείται από τους δήθεν πολιτικούς ή είναι τόσο αποκαρδιωμένος από την πολιτική κατάσταση, ώστε απέχει. Αποχαυνώνεται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας.

ωνίας. Χαζεύει τα σήριαλ και χάφτει, κατά το μάλλον ή ήττον, αυτά που του σερβίζουν ως «νέα» οι τηλεοπτικοί συνάδελφοί σας. Η σημερινή κοινωνία είναι μια κοινωνία τηλεκατανάλωσης με διπλή έννοια.

Με διπλή έννοια; Δηλαδή;

Κ.Κ.: Εκείνο που κυρίως καταναλώνουν σήμερα οι άνθρωποι είναι τη-λε-ό-ρα-ση. Και μέσα από την τηλεόραση καταναλώνουν, δι' αντιπροσώπου, τη φαντασίωση μιας ζωής που θα ήταν λεφτά, σεξ, εξουσία και βία.

Μπορούν όμως να συνεχίσουν να ζουν μ' αυτόν τον τρόπο οι άνθρωποι; Χωρίς κάποια κατεύθυνση; Χωρίς σκοπό;

Κ.Κ.: Νομίζω ότι αυτό που συμβαίνει σήμερα στη Δύση είναι μια πρεμιέρα στην ιστορία της ανθρωπότητας. Πρώτη φορά, από όσο ξέρω, παρατηρούμε μια κοινωνία χωρίς αξίες, χωρίς νόμους, χωρίς κατεύθυνση. Ούτε καν στην καπιταλιστική πρόοδο δεν πιστεύει πραγματικά πια κανείς.

Αυτή η «πρεμιέρα», όπως τη χαρακτηρίσατε, θα διαρκέσει πολύ; Ποια είναι η εκτίμηση σας;

Κ.Κ.: Ξέρετε, τον Μάρτιο του '68 θα έλεγε κανείς με σιγουριά ότι ο γαλλικός πληθυσμός ήταν εντελώς αποχαυνωμένος. Όμως δύο μήνες μετά ήρθε ο Μάης...

Κανείς, ποτέ, δεν προέβλεψε μια κοινωνική έκρηξη ή μια ριζική αλλαγή στη στάση του πληθυσμού. Η ιστορία είναι δημιουργία.

Το 1989 οι λαοί των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης έζησαν μια ριζική αλλαγή, δημιούργησαν ιστορία. Ποιο ήταν το όριο του 1989; Τι ζητούσαν οι κοινωνίες που έβγαιναν το 1989 από τον ολοκληρωτισμό;

Κ.Κ.: Αυτή είναι μια πολύπλοκη υπόθεση. Υπάρχει το τραγικό γεγονός ότι ακόμη και σε εκείνες τις ανατολικές χώρες, όπου οι λαοί στάθηκαν ικανοί να ρίξουν το καθεστώς ή να επιταχύνουν την εσωτερική του αποσύνθεση, παρά ταύτα, δεν φάνηκαν ικανοί να βάλουν στη θέση τού ολοκληρωτισμού νέες δημοκρατικές μορφές κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής οργάνωσης. Φάνηκε, τουλάχιστον στην αρχή, ότι οι λαοί αυτοί προσέβλεπαν στη Δύση θεωρώντας την παράδεισο ευμάρειας και ελευθερίας. Και έτσι αποσύρθηκαν από τη σκηνή και άφησαν να εγκατασταθούν κυβερνήσεις που είχαν μοναδική κατεύθυνση την επάνοδο στον καπιταλισμό, συχνά, στις πιο ακραίες «φιλελεύθερες» και θατσερικές μορφές του.

Στις δυτικές χώρες; Ποια ήταν η σημασία, ο αντίκτυπος τον 1989;

Κ.Κ.: Στις δυτικές χώρες τα γεγονότα του 1989 -και

όσα αυτά αποκάλυψαν- σφράγισαν τελειωτικά τη χρεωκοπία του μαρξισμού-λενινισμού στα μάτια των ανθρώπων. Κανείς δεν μπορεί πια να αμφισβητήσει την πολιτική θηριωδία, την οικονομική αθλιότητα και την πνευματική αποκλήρωση αυτών των καθεστώτων.

Και ποιο ήταν το αποτέλεσμα;

Κ.Κ.: Οι άνθρωποι στη Δύση λένε: ((αυτός είναι ο σοσιαλισμός, άλλος δεν υπάρχει, συνεπώς οι κοινωνίες μας, με όλα τα κουσούρια τους, είναι οι καλύτερες ανθρωπίνως δυνατές». Το καθαρό αποτέλεσμα εβδομήντα χρόνων λενινισμού, σταλινισμού και τροτσκιισμού ήταν να καταρρακωθεί η ιδέα του σοσιαλισμού και να μας βγει, συγκριτικά, ο καπιταλισμός ...παράδεισος!

Πιστεύατε ότι εσείς ο ίδιος θα ξούσατε την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων;

Κ.Κ.: Επί δεκαετίες περίμενα ότι θα ζήσω το τέλος αυτής της ιστορίας, αλλά περίμενα ότι θα ήταν τελείως διαφορετικό. Η πίστη μου αυτή είχε πολύ ενισχυθεί μετά την Ουγγρική Επανάσταση του 1956 και παρά τη συντριβή της από τα ((σοσιαλιστικά» τανκς. Επί δεκαετίες, παρακολουθώντας το τελευταίο βραδινό δελτίο του ραδιοφωνικού σταθμού ((Europe 1», περίμενα να ακούσω μια είδηση του είδους: «οι τηλεφωνικές επικοινωνίες με τη Ρωσία έχουν διακοπεί και οι ρωσικοί

ραδιοσταθμοί μεταδίδουν συνεχώς μουσική... σύμφωνα με πληροφορίες, που χρειάζονται επιβεβαίωση, τουλάχιστον πέντε μεραρχίες από γειτονικές πόλεις προχωρούν προς τη Μόσχα, για να προσπαθήσουν να καταστείλουν τη λαϊκή εξέγερση που έχει ξεσπάσει εκεί...». Αυτό περίμενα σε όλη μου τη ζωή. Και δεν συνέβη.

Όμως το 1989 ήρθε και έφερε τη διαδοχική κατάρρευση των καθεστώτων. Ποιες σκέψεις και συναισθήματα σας διακατείχαν εκείνες τις ιστορικές ημέρες;

Κ.Κ.: Στην αρχή, χαρά βεβαίως και πολλές ελπίδες. Γρήγορα ωστόσο ήρθε η τεράστια απογοήτευση. Έγιναν π.χ. οι εκλογές στην Ανατολική Γερμανία και οι πρωταγωνιστές των γεγονότων του 1989 -που είχαν παίξει το κεφάλι τους σ' αυτήν την υπόθεση- συγκέντρωσαν συνολικά ποσοστό 1,5%! Από τότε και μετά, τα πράγματα πήραν για μένα ένα άλλο χρώμα. Τη συντελεσμένη αποχαύνωση της Δύσης ερχόταν να συμπληρώσει η προβλέψιμη αποχαύνωση της Ανατολής... Ρωτάτε για τα συναισθήματα και τις αντιδράσεις μου. Με κατείχε -και εξακολουθεί να με κατέχει- απέραντη θλίψη. Απέραντη θλίψη για το τεράστιο μακελειό επί εβδομήντα χρόνια στη Ρωσία, που κόστισε τη ζωή δεκάδων εκατομμυρίων ανθρώπων, και επί σαράντα χρόνια στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Ι Ιοταμοί

αίματος, βουνά πτωμάτων, λίμνες δακρύων... Για να φθάσουμε πού; Προς τι;

Προ ημερών, σε κάποιο κείμενο σημείωσα την εξής φράση: «ο κομμουνισμός ήταν μια αρχαϊκή φενάκη διατυπωμένη με σύγχρονη φρασεολογία». Πιστεύετε ότι ήταν δυνατόν μια «αρχαϊκή φενάκη» να κατακτήσει τόσα εκατομμύρια ανθρώπους σε όλον τον πλανήτη;

Κ.Κ.: Ασφαλώς. Πρώτον, ο κομμουνισμός εκμεταλλεύτηκε και ιδιοποιήθηκε την πάλη των ανθρώπων εναντίον του καπιταλισμού" την πάλη εναντίον της ανισότητας και της ιδέας ότι μοναδική αξία στη ζωή είναι το χρήμα. Δηλαδή εκμεταλλεύτηκε, εμφανιζόμενος ως η συνέχεια του, το κίνημα πολιτικής και κοινωνικής χειραφέτησης που άρχισε στη Δύση πριν από αιώνες και κορυφώθηκε τον 19ο και τον 20ό. Δεύτερον, ο μαρξισμός (ο κομμουνισμός εμφανιζόταν ως η ενσάρκωση του μαρξισμού) προσέφερε ένα υποκατάστατο της θρησκείας. Μια εγκόσμια θρησκεία στηριγμένη σε μια ψευδο-επιστημονική Αποκάλυψη, υποσχόμενη την πραγματοποίηση της Γης της Επαγγελίας.

Πάντως, αρκετά γρήγορα αποκαλύφθηκε τι συνέβαινε στις χώρες, όπου είχε επικρατήσει αυτή η εγκόσμια θρησκεία. Υπήρξαν κάποιοι -όπως εσείς- που μίλησαν και έγραψαν πολύ νωρίς για όλα αυτά. Όμως η πίστη των ανθρώπων δεν κλονίστηκε. Γιατί; Ποια ερμηνεία δίνετε;

Κ.Κ.: Εκείνοι που εδώ και σαράντα ή πενήντα χρόνια, και πιο πριν και κατόπιν, αποκάλυπταν την πραγματικότητα για το ρωσικό καθεστώς ήταν φωνές βοώντων εν τη ερήμω. Οι σταλινικοί έκαναν ό,τι μπορούσαν για να τους εμφανίσουν ως όργανα της δεξιάς προπαγάνδας, με τα γνωστά σοφίσματα, όπως π.χ. ((λέτε τα ίδια που λέει η Δεξιά» ... «είστε πράκτορες της CIA)) κ.λπ. Όμως και η ίδια η Δεξιά με τη στάση της βοήθουσε το παιχνίδι των σταλινικών. Σχεδόν καμία από τις μεγάλες ((έγκυρες» εφημερίδες, το 1935-1939, δεν κατήγγειλε την τερατώδη φάρσα των δικών της Μόσχας. Όσο για τους αριστερούς διανοούμενους, οι περισσότεροι -όπως ο Ζαν-Πωλ Σαρτρ, αλλά και πλήθος άλλων- λάτρευαν δουλικά το ρωσικό καθεστώς που το θεωρούσαν μάλιστα ως τον ((μοχλό της Ιστορίας».

Παρ' όλα αυτά, όποιος ήθελε να δει έβλεπε. Θα επιμείνω, λοιπόν. Γιατί οι άνθρωποι δεν ήθελαν να δουν; Ποια βαθύτερη αιτία τους εμπόδιζε;

Κ.Κ.: Ασφαλώς υπάρχει κι ένας άλλος πολύ σημαντικός παράγων. Ο Φρόντ, στο γνωστό του βιβλίο για τη θρησκεία ως αυταπάτη, δίνει έναν πολύ σωστό ορισμό της αυταπάτης. Λέει ότι ((η αυταπάτη δεν είναι απλώς μια εσφαλμένη πίστη, αλλά μια εσφαλμένη πίστη που τη στηρίζει μια επιθυμία». Ο άντρας ή η γυναίκα που έχει αυταπάτες για την πίστη τού συντρόφου του, τις έχει, διότι επιθυμεί να πιστεύει ότι ο άλ-

λος τον αγαπάει. Οι περισσότεροι άνθρωποι που, παρά πάσαν λογική και αληθοφάνειαν, εξακολουθούσαν να πιστεύουν ότι στη Ρωσία υπήρχε σοσιαλισμός, ήταν κερατάδες που όμως δεν ήθελαν να το παραδεχτούν.

Υπήρξατε ο εμψυχωτής του θεωρητικού περιοδικού «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα» («Socialisme ou Barbarie», 1949-1965), που είναι σημείο αναφοράς μιας εποχής. Σήμερα, θα χρησιμοποιούσατε τη διάζευξη «ασοσιαλισμός ή βαρβαρότητα»;

Κ.Κ.: Για λόγους ιστορικούς δεν χρησιμοποιώ πλέον τον όρο «σοσιαλισμός». Ο όρος αυτός έχει ανεπανόρθωτα εκπορνευτεί από τους κομμουνιστές, τους σοσιαλιστές, τους σοσιαλδημοκράτες, κ.ά. Στο άκουσμα του και μόνον ακόμη και καλόπιστοι άνθρωποι γυρίζουν την πλάτη τους. Προτιμώ λοιπόν τη διάζευξη «αυτονομία ή βαρβαρότητα».

Και η βαρβαρότητα; Η αδυναμία της ανθρωπότητας να εξανθρωπιστεί, έχει για σας σήμερα το ίδιο νόημα;

Κ.Κ.: Η βαρβαρότητα τώρα πλέον είναι κοντά μας, πλάι μας, ανάμεσα μας.

Σε τι ακριβώς αναφέρεστε;

Κ.Κ.: Αναφέρομαι στις αιματηρές μορφές βαρβαρότητας που αναζωπυρώνονται τρομακτικά στη Βοσνία, στο

Αφγανιστάν, στο Τατζικιστάν, στη μισή Αφρική καθώς και σε άλλες περιοχές. Αναφέρομαι όμως και στις ειρηνικές μορφές της βαρβαρότητας, όπως η αποβλάκωση, η αποχώνωση, το τέλος της δημιουργικότητας, η καταστροφή του πολιτισμού. Σε σχέση με την εκπληκτικά δημιουργική περίοδο της Δύσης (που κορυφώθηκε ανάμεσα στο 1750 και το 1950), αυτά που γίνονται σήμερα είναι φαιδρά και δευτερεύοντα, είναι απομιμήσεις και συγκρητισμοί. Ταυτοχρόνως, επεκτείνεται ολοένα η καταστροφή του περιβάλλοντος και κάνει δυνατό έναν οικολογικό κατακλυσμό με ανυπολόγιστες -εκτός όλων των άλλων- και τις πολιτικές συνέπειες. Είναι και αυτή μία από τις προοπτικές που ανοίγονται μπροστά μας. Κανείς δεν μπορεί να ξέρει... Εξαρτάται από την αντίδραση του κόσμου...

Είπατε ότι μια οικολογική καταστροφή μεγάλου μεγέθους θα μπορούσε να έχει ανυπολόγιστες πολιτικές συνέπειες.

Κ.Κ.: Βεβαίως. Με την πολιτική απάθεια και το ιδεολογικό κενό που υπάρχει σήμερα, ένας οικολογικός κατακλυσμός θα οδηγούσε μάλλον σε κάποιο φασιστικό ή ολοκληρωτικό καθεστώς παρά σε ένα δημοκρατικό ξύπνημα.

Συμμερίζετε την άποψη, σύμφωνα με την οποία «οι δημοκρατικοί θεσμοί και τα ήθη έχουν εδρακοθεί σε εκείνες τις ευρωπαϊκές χώρες όπου επικράτησε ο Κα-

θολικισμός και ο Προτεσταντισμός, ενώ, αντίθετα, συναντούν μεγάλες δυσκολίες στο τμήμα της Ευρώπης όπου έχει επικρατήσει η Ορθοδοξία»; Ποια είναι η σχέση Καθολικισμού-Προτεσταντισμού και Ορθοδοξίας με τον εκδημοκρατισμό των κοινωνιών;

Κ.Κ.: Ο σχετικός εκδημοκρατισμός των δυτικών χωρών δεν έχει σχέση με τον Καθολικισμό και τον Προτεσταντισμό. Όμως είναι αναμφισβήτητο ότι στον χάρτη της Ευρώπης το σύνορο ανάμεσα στις χώρες όπου υπάρχει μια σχετικά δημοκρατική κατάσταση και στις χώρες όπου δεν υπάρχει (είτε εγκαθιδρύεται πολύ αργότερα και με τεράστιες δυσκολίες), συμπίπτει με το σύνορο μη-Ορθοδοξίας και Ορθοδοξίας. Η Ρωσία, η Ουκρανία, τα Βαλκάνια συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας (αν και με ιδιομορφίες) ποτέ δεν ξεκόλλησαν, στην ουσία, από τη μεσαιωνική πολιτική κατάσταση. Απεναντίας, στις χώρες που βρίσκονται δυτικά από αυτό το σύνορο (εξαιρουμένων των χωρών της Ιβηρικής χερσονήσου), εκδηλώθηκαν από καιρό κινήματα χειραφέτησης, κινήματα χωρισμού Εκκλησίας-Κράτους, τα οπδία, τελικά, επικράτησαν.

Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι ο Χριστιανισμός ήταν προϋπόθεση της δημοκρατίας. Πώς κρίνετε αυτήν την άποψη;

Κ.Κ.: Τη βρίσκω εντελώς εσφαλμένη. Ο Χριστιανισμός δεν ήταν προϋπόθεση της δημοκρατίας με κανέναν τρό-

πο. Πρώτον, διότι η δημοκρατία, έστω και περιορισμένη, δημιουργήθηκε στην Αρχαία Ελλάδα. Δεύτερον, διότι σε όλον τον χριστιανικό κόσμο -και στον δυτικό και στον ανατολικό- ο Χριστιανισμός επικράτησε και υπήρξε επί δεκαπέντε περίπου αιώνες χωρίς δημοκρατία. Τρίτον, διότι έχουμε το συντριπτικά αντίθετο παράδειγμα του Βυζαντίου και της συνέχειας του, δηλαδή τους τσάρους πασών των Ρωσιών. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας θεοκράτης βρίσκει τη συνέχεια του στον τσάρο πασών των Ρωσιών, ο οποίος βρίσκει τη δική του συνέχεια στον Στάλιν. Αυτή είναι η πολιτική έκφραση της Ορθοδοξίας.

Ακούω καλά, κύριε Καστοριάδη;

Κ.Κ.: Ακούτε πολύ καλά. Ο Λένιν και ο Στάλιν εκπροσωπούν ένα δόγμα που είναι ταυτοχρόνως κρατικό και «θρησκευτικό», όπως στο Βυζάντιο.

Στο τέλος του 20ού αιώνα παρατηρείται έξαρση θρησκευτικού φανατισμού. Νομίζετε ότι οι θρησκείες μπορούν να διαδραματίσουν εκ νέου σημαντικό ρόλο;

Κ.Κ.: Ποτέ δεν πίστεψα, ούτε και πιστεύω, ότι είναι δυνατή μια αναζωπύρωση της θρησκείας στον δυτικό κόσμο. Μιλώ για τον πραγματικά δυτικό κόσμο, δηλαδή, για τον χώρο που έχει περάσει από Αναγέννηση, από Διαφωτισμό, από δημοκρατικές επαναστάσεις.